

אי אכילה ריטואלית

"על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה..." (בראשית לב, לג). איסור אכילת גיד הנשה נקשר בפרשתנו לתאונה שאירעה ליעקב עם עלות השחר, כשכבר עמד כמנצח אל מול האיש שנאבק בו בלילה. האיש נוגע בכף ירכו של יעקב ופוגע בה. יעקב מאבד את שיווי משקלו ויוצא מן הקרב צולע על ירכו.

הפרשנים העירו שאין מדובר במסורת עתיקת יומין שבני ישראל נהגו בה עוד לפני מתן תורה, וסברו שמדובר רק בטקטיקת מסירה מיוחדת. ר' צדוק הכהן מלובלין כותב בסגנונו ומורה שאין מדובר במעשה או באגדה אלא בעניין רציני ובאיסור: "ואינו דרך סיפור אלא אזהרת התורה שלא יאכלוהו" (ספר זכרונות, איסור אכילת גיד הנשה, ג). רד"ק מצביע על שתי האפשרויות הפרשניות: "בני יעקב אסרוהו על עצמן לכבוד אביהם ... וכתבו משה רבינו בתורה על פי ה', אבל לפירוש רז"ל, בסיני נצטוו וכתבה במקומו להודיע הטעם שנאסר בעבורו" (רד"ק שם וראה: פסיקתא זוטרית וישלח, לב, לג). בדבריו, מצביע רד"ק על פער בין פשט הפסוקים לבין פירושה המקובל של חז"ל. בעוד הפסוקים מדווחים על אתוס שבני ישראל פיתחו עוד בטרם מתן תורה. סברו חז"ל שהמצווה נכתבה על דרך הסיפור ההיסטורי, אך ניתנה לראשונה בסיני. באופן הזה נלמד גם טעמה של המצווה אך אין מדובר בקיבוע של נוהג אלא בקביעתו.

הפער בין הפשט והטיעון החזל"י מיתרגם למחלוקת הלכתית בשאלת גדרו האיסור האם הוא חל רק על בהמה טהורה או גם על טמאה. ר' יהודה אומר אף בטמאה מפני שאיסורו קודם למתן תורה, אמרו לו לר' יהודה אינו אומר על כן לא יאכלו... אלא בני ישראל אלו שעומדין לפני הר סיני... (תוספתא חולין ז, ח). ככלל הדין ההלכתי בגיד הנשה בקשר להלכות תערובות, לאיסורי הנאה ועוד, מצביע על תפיסה של איסור גיד הנשה כאחד מאיסורי האכילה האחרים בתורה. ולא כמנהג מתפתח שיש לו כללים משלו.

תפיסה מרוככת של מקור האיסור מופיעה במדרש שיר השירים רבה:

ר' עזריה ואמרי לה ר' אליעזר ורבי יוסי ברבי חנינא ורבנן ר' אליעזר אומר

משל למלך שהיה לו מרתף של יין

בא אחד אורח ראשון מזוג לו את הכוס ונתן לו,

ובא השני ומזוג לו את הכוס ונתן לו,

כיון שבא בנו של מלך נתן לו המרתף כולו. (שיר השירים רבה, פר' א, ה).

המדרש מתאר "הדלפות" ראשונות – מעין הטעימות שנותנים לאורחים הזוטרים מן היין המשובח. אך בכוח האורח החשוב מוציאים את המרתף כולו להגשה. כך הקב"ה מוציא מאצרותיו איסורים שונים בקצב איטי ומדורג: איסור האכילה מעץ הדעת, איסורי עריות וגזל לבני נח, ייבום ליהודה וגיד הנשה לבני יעקב ובסופה של דרך - מתן תורה והענקת המערכת השלימה של הציוויים לבני ישראל. התיאור הזה הוא תיאור של התפתחות בעלילה, מעין משלוח שמגיע טיפין טיפין עד התגבשותו ומסירתו כחבילה שלימה - בסופו של דבר. על פי התיאור הזה מדובר באיסור שיש לו היסטוריה ארוכה מזו של מתן תורה, אך אין ספק שמקורו הוא אלוקי ולא אנושי ו'פולקלורי'.

ביסוד הדין הזה מונחת שאלה כללית על אופן מסירת התורה. כפי שניתן להתרשם השאלה הזו נענית כמעט בכל התשובות האפשריות ולא נמנעו חז"ל מלהציע את כולן, כולל זו הסבורה שאכן יש ממצוות התורה שיסודן במנהג קדום שקיבל מקור סמכות נוסף במתן תורה.

אנו נתעלם מן השאלות הגדולות ונטען כי ההבדלים בין התפיסות ביחס לאיסור גיד הנשה מצביעים על שוני בהבנת משמעות האיסור.

ההלכה המנהג והמסורת משמרים זיכרון אירועים הסטוריים באמצעות מאכלים סמליים. כזו היא המצה שנאכלת על שום שלא הספיק בצקם להחמיץ, כאלה הן הסופגניות והלביבות הבאות עלינו לטובה הנאכלות לזכר נס פך השמן, וכך גם אכילת מאכלי החלב בשבועות על שום שהתורה נמשלה לחלב, התפוח בדבש שבראש השנה שנועד לסמל את הציפיה לשנה טובה ומתוקה. כאן נכללים גם מאכלי העדות השונות בהקשרים מגוונים שנושאים עמם מטען ערכי ורעיוני.

אבל, במצוות איסור גיד הנשה אנו פוגשים דווקא "אי אכילה" ריטואלית.

ההסבר לטעם האיסור מתבאר בהתאם למקורותיו. המפרשים שקשרו את האיסור לאירוע האישי של יעקב ביארו את האיסור כאיסור הקשור ליעקב ולבניו הפרטיים. בדרך זו הלכו החזקוני, הרא"ש והרשב"ם. על פי החזקוני כשם שאדם שחש בראשו מקבל על עצמו שלא לאכול מהאיבר הכאוב לעולם לרפואתו, כך נהגו בני יעקב. לדבריו, יש כאן איסור שנועד להוות כמין נדר פרישות לשם תיקון החולי. לפי הרא"ש המנעות בני יעקב מאכילת גיד הנשה הוא ביטוי לייסורי המצפון שתקפו אותם על שלא ליוו את אביהם בלילה והותירו אותו לבדו. ושמשים כך גם ניזוק בסופו של דבר. הם נמנעים מאז מאכילת המאכל הטוב והדשן הזה של גיד הנשה, כמזכרת עוון ("חתיכה נעשית נבילה"). הם "איבדו את התאבון" למאכל הזה. לפי הרשב"ם מדובר בזכרון נצחוני של יעקב וגבורתו. ההימנעות מנגיעה בגיד הנשה היא כעין אנדרטה שיש בה הצדעה לתעוזה שהפגין יעקב. לפי הפירושים הללו "אי אכילה" קבלה אישית יכולה לסמל פרישות, מיאוס וענישה עצמית או יראת כבוד. כולם נובעים מן הרושם שהותיר האירוע בליבם של הסובבים את יעקב.

במקורות אחרים נקשר איסור גיד הנשה למעמדו של עם ישראל אל מול האומות כשיעקב הוא גרעין ותמונה ייצוגית של המצב הזה, לא יעקב-האיש הוא הסיפור אלא ההתמודדות והמאבק המתמיד שאנו חווים כעם.

בעקבות פירושו של הזוהר, פירש בעל העקידת יצחק שמקום הגיד הוא מקום הטומאה, היצר הרע והחטא. ועל כן עם ישראל מתרחק ממנו, כי נקודת התורפה של יעקב איננה בתקיפה הפיזית, אלא במעידה. החטאים והנהיה אחר התאוות הם שמערערים את שיווי המשקל המחשבתי ומעוותים את יכולת החשיבה הישרה המותירים את עם ישראל צולע על ירכו. מקור חוסנו של יעקב לדורותיו הוא במעמדו הרוחני ובעמידתו האיתנה על עקרונותיו וההקפדה שלו במצוות. החוסן הרוחני, הגדרים וההרחקה מענייני טומאה. (עקידת יצחק, בראשית שער כו). בפירוש הזה ישנו ניסיון לקשור את תמונת יעקב הצולע לתצוגת מצב לאומית.

ניתן להסביר גם אחרת:

הפקעת גיד הנשה מן ההקשר הקונקרטי של איבר בגופו של יעקב, מעמידה אותו כסמל לניצול של חולשת ישראל על ידי העמים. משמעותה של "אי האכילה" כריטואל בהקשר הזה, הוא ניסיון למחוק את "גיד הנשה" מן התודעה, תוך התעלמות מוחלטת מקיומו. התעלמות זו משווה לו מעמד של נוכח נעדר. "לא מדברים על זה". אי אכילה כזו דומה במהותה למשמעותו של יום צום. כמו יום הכיפורים "ימים יוצרו ולא אחד בהם". או יום כמו תשעה באב שאנו מעדיפים למחוק בעצם מלוח השנה, רוצים לשכוח את היום הזה (ראו: ר' צדוק הכהן מלובלין, קומץ המנחה, ב, עט). האבל בא לביטוי ביחס הכללי אל היום הזה כיום אין חפץ בו. יום שלא ניתן להתקדם בו בשום מובן ואין בו שום חיוניות. זהו יום של הפגנה ושכיתה. כמובן, לעיתים הוא מנכיח את קיומו של ה"אין" הזה ביתר עוז. לפי זה, אי האכילה הקולקטיבי של עם ישראל את גיד הנשה הוא הנסיגה - האקטיבית של אומתנו. התכנסות והצטמצמות שנועדו להבליט את המסר. באי אכילה זו יש ביטוי לחדלון וחוסר אונים שאין בו כניעה אלא דווקא תעוזה וגבורה כנגד הקמים לכרסם במסורת עם ישראל.